

PROVET I SAMHÄLLSLÄRA 15.9.2014 BESKRIVNING AV GODA SVAR

De beskrivningar av svarens innehåll som ges här är inte bindande för studentexamensnämndens bedömning. Censorerna beslutar om de kriterier som används i den slutgiltiga bedömningen.

De viktigaste bedömningsgrunderna i provet i samhällslära är examinandens kunskap om läroämnets innehåll enligt läroplanen samt ett korrekt och precist bruk av de centrala begreppen inom samhällsläran. En bedömningsgrund är också examinandens förmåga att tolka och kritiskt bedöma information som beskriver samhällslära fenomen, att dra slutsatser utifrån denna information och att jämföra olika tolkningar av samhällslära frågor samt att ta ställning till dem och motivera sina ståndpunkter. I de uppgifter som består av flera deluppgifter kan maximiantalet poäng per deluppgift meddelas i samband med uppgiften, men svaret bedöms som en helhet.

Av svaren framgår att examinanden förstår samhällets struktur och funktion som en historiskt skiktad och av historien utformad helhet. Examinanden känner det finländska samhällets politiska, sociala, ekonomiska och juridiska struktur samt de viktigaste teorierna och begreppen förknippade med den. Examinanden kan i sina svar placera det finländska samhället i en internationell och global kontext, som bland annat inbegriper medlemskapet i Europeiska unionen och följderna av det. Examinanden kan använda samhällslärens centrala begrepp som makt, inflytande, ansvar och rättvisa, och förstår ekonomins grundläggande mekanismer och termer samt de principer som styr den offentliga maktutövningen och rättssystemet.

Examinanden kan tolka vilka källor som ger kunskap om samhället och kan bedöma källornas tillförlitlighet. I materialbaserade uppgifter kan examinanden kritiskt bedöma och utnyttja texter och annat material. Examinanden kan behandla och tolka verbal, numerisk och grafisk statistik om samhället och ekonomin. I uppgifter som kräver reflektion och i uppgifter som inkluderar motstridiga fakta visar examinanden att han eller hon förstår att information om samhället till sin karaktär kan vara teoretisk och öppen för tolkning, och att de kausala sambanden mellan orsak och verkan är invecklade och komplexa. Examinanden kan skapa en egen och motiverad syn på samhällslära och ekonomiska frågor som kan vara motstridiga och kopplade till olika värderingar. I bedömningen beaktas examinandens förmåga att utifrån sin kunskap bygga upp välstrukturerade helheter, förmågan att skilja på relevant och irrelevant information samt förmågan att i svaret utnyttja aktuell information.

Uppgift 1

Av ett nöjaktigt svar framgår de centrala dragen i de olika valsystemen samt skillnaderna mellan systemen. Majoritetsval innebär att den som får flest röster i valkretsens blir vald. I ett proportionellt val väljer man många kandidater från en valkrets, och från de grupperingar kandidaterna bildat väljer man representanter i proportion till det stöd de fått. I svaret lyfter examinandan fram några styrkor och svagheter som är förknippade med de bägge systemen.

I ett berömligt svar tas följande aspekter upp: som en svaghet hos majoritetsval brukar man betrakta att fördelningen av representantplatser på ett betydande sätt kan avvika från röstfördelningen, vilket innebär att resultatet inte avspeglar hela väljarkårens åsikter. Som en fördel brukar man betrakta att något av partierna i allmänhet får en klar majoritet i parlamentet och att det har lätt att bilda en fungerande regering som kan driva det program man utlovat. Det är också lätt att förstå principen för majoritetsval. Som en fördel med proportionella val brukar man betrakta att fördelningen av parlamentsplatser bättre motsvarar röstfördelningen. Å andra sidan ger valresultatet ofta inte majoritet åt något av partierna, vilket kan göra det svårt att bilda regering. Om man tillämpar ett proportionellt valsysteem kan det bildas många små grupper i parlamentet, vilket gör att det politiska fältet blir splittrat. I majoritetsvalsysteem å andra sidan dominerar partifältet ofta av två partier och det blir svårt för övriga partier att komma fram.

Uppgift 2

Av ett nöjaktigt svar framgår att ett arbetsavtal är en rättshandling mellan en arbetsgivare och en enskild person. Ett kollektivavtal är ett avtal mellan en arbetstagar- och en arbetsgivarorganisation om arbetsvillkoren. I svaret behandlas några av följande aspekter:

I ett arbetsavtal avtalar man om arbetets art eller om en viss arbetsprestation, lön, arbetstid och andra arbetsvillkor. I arbetsavtalet måste man följa förutom lagens stadganden också lönevillkor och övriga villkor som man i det statliga kollektivavtalet för branschen har bestämt att ska följas. Arbetsavtalet grundar sig förutom på kollektivavtalet också på många lagar, till exempel arbetsavtalslagen, lagen om unga arbetstagare, arbetstidslagen och lagen om integritetsskydd i arbetslivet. Arbetsavtalet ger arbetstagaren ett omfattande skydd (bland annat förbud mot diskriminering, arbets säkerhet, sjukledighet, vårdledighet), men definierar även arbetstagarens skyldigheter (till exempel affärshemligheter, förbud mot att utöva konkurrerande verksamhet). Arbetsavtalet kan vara i kraft tills vidare eller av motiverade skäl tidsbundet. Avtalet kan också innefatta en provotid. I arbetsavtalet kommer man också överens om principerna för uppsägning (ekonomiska och produktionsmässiga grunder) och hävande av arbetsavtalet. En person som fyllt femton år får själv ingå arbetsavtal med en arbetsgivare.

Kollektivavtalen är förutom branschvisa ofta även knutna till löntagarens tjänsteställning. Inom den privata sektorn representeras arbetsgivarna oftast av något av branschförbunden i Finlands Näringsliv, EK, och på arbetstagar sidan av någon av medlemsorganisationerna inom FFC, STTK eller Akava. Inom den offentliga sektorn är avtalsparterna fackförbunden och Kommunarbetsgivarna KT, Statens arbetsmarknadsverk eller Kyrkans arbetsmarknadsverk. Kollektivavtalen ingås för en bestämd tid. Kollektivavtalen innehåller överenskommelser om löner (med övertidsersättningar), arbetstider, semestrar och andra bestämmelser om förmåner som man följer inom det område som avtalet gäller. Om arbetsmarknadsparterna inte kan enas, försöker riksförlikningsmannen jämkla mellan parternas åsikter. Om förhandlingarna om kollektivavtalet inte leder till något resultat, har organisationerna laglig rätt att använda stridsåtgärder som strejk eller lockout.

I ett berömligt svar behandlar examinandan innehållet i avtalen mer ingående och detaljerat enligt det som står ovan. I svaret kan man analysera förhållandet mellan kollektivavtal och arbetsavtal: kollektivavtal är förpliktande, och i ett arbetsavtal kan man inte komma överens om något som skiljer sig från kollektivavtalet på ett sätt som drabbar arbetstagar. I svaret kan man också koppla arbetsmarknadsförhandlingarna till inkomstpolitiken, den ekonomiska politiken och till samhällsekonomin: till exempel viljan att sluta riksomfattande kollektivavtal i stället för företagsspecifika avtal.

Uppgift 3

I ett nöjaktigt svar förstår man vilken roll figurerna på bilden har och vilken situation de befinner sig i: de människor som står i kö är kunder, handen som sträcks ut genom luckan tillhör en representant för banken som under vapenhot kräver pengar av sina kunder på samma sätt som en rånare. Bilden kritiserar bankerna. I ett nöjaktigt svar behandlas några av bankernas uppgifter.

I ett berömligt svar tolkas bilden mer ingående. Som föremål för kritiken kan man betrakta bland annat nivån på avgifterna för kunderna, bankernas strävan efter att öka sina vinster på kundernas bekostnad eller nivån på kundbetjäningen. I ett berömligt svar analyseras bankernas uppgifter och regleringen av bankerna på följande sätt: bankernas uppgifter är att samla in och styra kapital till produktiva ändamål. Det är viktigt för samhällsekonomin att företagen kan få krediter för att finansiera sina investeringar och hushållen för att upprätthålla en jämn konsumtionsefterfrågan. Genom reglering av bankverksamheten har man velat förhindra att det på nytt uppstår liknande problem som finans- och skuldskrisen. Därför har man bland annat skärpt soliditetskraven på bankerna och krävt mer centralbanksdepositioner av dem. I svaret kan man dessutom konstatera att man i regleringen av bankerna även har diskuterat att man ska hålla bankernas placeringsverksamhet separat från den övriga bankverksamheten.

Uppgift 4

I ett nöjaktigt svar förklaras vad som avses med medborgarskap och vilka politiska rättigheter som är knutna till medborgarskapet. Myndiga EU-medborgare har rätt att rösta och ställa upp i EU-parlamentsvalen. Medborgarna har också rätt att vädja till parlamentet. Medborgarna kan lämna in medborgarinitiativ till EU-kommissionen i syfte att kräva att den i sin tur ska lägga fram ett lagförslag.

I ett berömligt svar behandlas medborgarens rättigheter och påverkningsmöjligheter mer ingående. För ett medborgarinitiativ krävs namnunderskrifter av minst en miljon medborgare från minst sju olika EU-länder (för Finlands del krävs minst 9 750 underskrifter). Via olika intresseorganisationer kan medborgarna också utöva intressebevakning (lobbyverksamhet) gentemot de beslutsfattande organen inom EU, vilket innebär att olika intressegrupper försöker påverka beredningen av besluten. Medborgarna kan också påverka beslutsfattandet inom unionen genom sina egna nationella parlamentsval, eftersom Europa-rådet och Europeiska unionens råd består av statsöverhuvudena och representanter från medlemsländernas regeringar.

Uppgift 5

I ett nöjaktigt svar har examinandan noterat de mest betydande skillnaderna som framgår av figuren och diskuterar de faktorer som ligger bakom dem. I svaret visar man att man förstått hurdana arbetsuppgifter och hurdan ekonomisk verksamhet som branscherna som nämns i figuren innehåller. I ett nöjaktigt svar fäster man även uppmärksamhet vid de olika branschernas betydelse för att skapa sysselsättning. Primärproduktionens andel av de lediga arbetstillfällena är liten medan de olika serviceyrkenas andel är stor. En försvagad exportkonjunktur förklarar varför många branscher, framför allt industrin, kan erbjuda färre arbetstillfällen.

I ett berömligt svar behandlas mer noggrant de skillnader som framgår av figuren, och examinandan diskuterar de ekonomiska fenomen som ligger bakom variationen i antalet lediga arbetstillfällen. I svaret behandlas utbudet på lediga arbetstillfällen som ett tecken på förändringar i den allmänna samhällsekonomin på lång och kort sikt. Åren 2011 och 2012 har präglats av en konjunkturmässig nedgång då branscher med anknytning till byggverksamhet och industri har erbjudit arbete åt färre personer än tidigare. Å andra sidan har den inhemska efterfrågan förblivit stark, vilket syns i att antalet arbetstillfällen har ökat inom handel, transport samt inkvartering och restaurangverksamhet. I figuren kan man också se tecken på en mera omfattande ekonomisk strukturomvandling. Andelen arbetstillfällen inom det tekniska och vetenskapliga området är större än inom industrin och gruvdriften. Det relativt stora antalet lediga arbetstillfällen inom offentlig förvaltning, utbildning, hälso- och sjukvårds- och socialsektorn visar bland annat på en förändring i befolkningens åldersstruktur och på ett ökat behov av arbete inom vården. Dessutom visar den på den offentliga sektorns betydelse när det gäller att skapa sysselsättning under recessioner. Förändringen förklaras även av att det inom den offentliga sektorn finns rikligt med arbetstagare som kommer att gå i pension. I stället för dem måste man anställa ny arbetskraft. Till exempel inom det sociala området råder brist på arbetskraft, och man har försökt råda bot på bristen med hjälp av invandring. Människor är heller inte så benägna att byta till en arbetsplats inom en annan bransch, eftersom det förutsätter att man utbildar sig på nytt.

Uppgift 6

I ett nöjaktigt svar visar examinanden att han eller hon förstår vad som avses med betalningsstörning och överskudsättning. Dessutom presenteras några följder och lösningar. I svaret beskrivs borgenärernas metoder för att driva in sina fordringar: betalningspåminnelser och rätten att driva in förseningsavgifter, betalningskrav som skickas av inkassobyråer samt de rättsliga åtgärder som följer efter indrivningen, till exempel utsökning.

I ett berömligt svar behandlas möjligheten att avtala om betalningar, om avskrivning av skulder och rättslig indrivning av skulden. Domstolen har möjlighet att förklara en person medellös. En medellös person kan genom domstolsbeslut få skuldsanering. Utmätning kan verkställas av inkomsterna eller av fast egendom. Obetalda räkningar eller medellöshet som konstaterats under utsökningen leder till en betalningsanmärkning.

Uppgift 7

a)

I ett nöjaktigt svar redogörs för de huvudsakliga skedena i behandlingen av ärendet.

I ett berömligt svar redogörs mer ingående för följande aspekter: polisen utreder vem som var på plats och vem som hade vilken andel i det skedda: man har brutit mot den allmänna ordningen. Personer under 18 år har haft och använt alkohol på allmän plats. Det finns skäl att misstänka 18-åriga Kalle och 14-åriga Siri för misshandel. Polisen beslagtar och förstör alkoholen och inleder en förundersökning. Polisen utreder de skador som uppstått till följd av misshandeln och skriver efter egen bedömning ut ordningsböter till dem som brutit mot den allmänna ordningen och alkohollagen. Utifrån förundersökningen meddelar polisen till de minderårigas förmyndare och de sociala myndigheterna om vad som har hänt, och om misshandeln till åklagaren, som överväger om ärendet går till åtalsprövning.

b)

I ett nöjaktigt svar noteras att Kalle åtalas och hamnar i tingsrätten. Eftersom endast personer som är 15 år fyllda är straffansvariga, kommer Siri inte att ställas inför rätta. På samma sätt som Kalle är hon ändå ansvarig för de skador som hon har orsakat.

I ett berömligt svar redogörs för följande aspekter som påverkar domstolsbehandlingen: handlingen är straffbar om den uppfyller lagens brottsrekvisit och gärningsmannens skuld kan beläggas. Huruvida handlingen var avsiktlig, hur grov den var och andra faktorer som inverkar förmildrande eller försvårande på straffet påverkar beslutet, som grundar sig på rättsens övervägande. Misshandelsfall och skadeståndskrav kan bli föremål för förlikning. Man kan överklaga tingsrättens dom hos hovrätten. Det är inte nödvändigt att göra en omfattande beskrivning av rättsväsendet eller straffsystemet, även om examinanden kan ta sig an uppgiften också utifrån straffbenämningarna.

Uppgift 8

I ett nöjaktigt svar visar examinanden att han eller hon förstår Europaparlamentets roll som lagstiftare. Dessutom redogörs för några andra av parlamentets uppgifter, till exempel dess beslutanderätt när det gäller unionens budget och nya medlemsländer. I svaret behandlas parlamentets uppgifter vid utnämningen av kommissionen och dess rätt att befria hela kommissionen från dess uppgifter, vilka kan betraktas som parlamentariska drag. Genom att öka parlamentets övervakningsmakt skulle parlamentarismen stärkas i unionen.

I ett berömligt svar redogörs mer ingående för parlamentets uppgifter, det vill säga hur unionens medel övervakas, hur den europeiska ombudsmannen utnämns och parlamentets rätt att godkänna betydande internationella avtal som unionen ingår. I ett berömligt svar visar examinanden att han eller hon förstår att det mellan kommissionen och parlamentet inte finns något majoritet–oppositionsförhållande, vilket är centralt inom parlamentarismen. Medlemmarna i kommissionen har inte utsetts bland parlamentets medlemmar utan kommissionärerna utnämns bland de personer som medlemsländerna föreslår. Om kommissionen utnämndes så att den skulle representera de politiska maktförhållandena i parlamentet och åtnjuta parlamentsmajoritetens förtroende, skulle man kunna säga att unionen följer parlamentarismens princip. Dessutom borde parlamentet också kunna befria en enskild kommissionär från hans eller hennes uppgifter.

Uppgift +9

a)

I ett nöjaktigt svar tar examinanden upp de mest uppenbara skillnaderna i konsumtionen inom olika hushållstyper och några av de faktorer som påverkar dem. Till exempel i hushåll med personer över 65 år utgörs den största delen av den totala konsumtionen av boende och energi. Det förklaras av att boendeutgifterna är fasta utgifter och pensionärerna har mindre inkomster än personer som förvärvsarbetar, vilket gör att boendekostnaderna upptar en större andel av konsumtionen. Ett annat exempel kan vara att utgifterna för hälso- och sjukvård är större i just denna åldersgrupp. I hushåll med en person är utgifterna för boende större än i barnfamiljer med två försörjare. I svaret visar examinanden att han eller hon förstått begreppen hushållens konsumtion och totalkonsumtion.

I ett berömligt svar behandlas fler skillnader som framgår av materialet, och examinanden diskuterar de faktorer som inverkar på dem. Av svaret framgår att han eller hon förstår att det handlar om relativa skillnader (%). När det gäller konsumtionsstruktur skiljer sig hushåll med en person från de övriga till exempel i fråga om livsmedel och alkoholfria drycker, hotell, kaféer och restaurangbesök samt alkohol och tobak. I ett berömligt svar knyts konsumtionen till livssituationen i olika hushållstyper samt till inkomstbildningen och konsumtionens uppdelning i fasta och rörliga utgifter.

b)

I ett nöjaktigt svar betraktas hushållens konsumtion som en del av den samhällsekonomiska totalkonsumtionen. Hushållens konsumtion är en del av den inhemska efterfrågan, som har stor betydelse för den ekonomiska tillväxten. Konsumtionen är ofta inriktad på arbetskraftsdominerade branscher, vilket påverkar sysselsättningen. Konsumtionen är också inriktad på importvaror, vilket gör att den försvagar bytesbalansen.

Av ett berömligt svar framgår hushållens konsumtion i ett rättvist förhållande till samhällsekonomin i dess helhet. I Finland är andelen mer än hälften av den totala efterfrågan på slutprodukter. I svaret redogörs för efterfrågans fördelning på konsumtion, export och investeringar. När exporten och investeringarna minskar under en ekonomisk nedgång ökar den inhemska efterfrågans betydelse för samhällsekonomin. Konjunkturerna inom samhällsekonomin följer i stor utsträckning växlingarna inom konsumtionen. Därför kan man genom att följa med hushållens konsumtion förutsäga den ekonomiska utvecklingen.

Uppgift +10

a)

I ett nöjaktigt svar noterar examinandena de viktigaste skillnaderna mellan citatens uppfattningar om den inbördes ordningen mellan individens rättigheter, yttrandefriheten och statens säkerhet. I ett berömligt svar visar examinandena att han eller hon förstått medborgarnas grundläggande fri- och rättigheter som helhet och de åtgärder som samhällssäkerheten kräver för att begränsa medborgarnas friheter.

I ett berömligt svar diskuteras huruvida de olika ståndpunkterna är berättigade. Medierna anser att yttrandefriheten är viktigast eftersom den är avgörande för dess egen verksamhet. Polismyndigheten ansvarar i första hand för säkerheten och är benägen att godkänna en begränsning av de enskilda medborgarnas grundläggande fri- och rättigheter.

b)

I ett nöjaktigt svar visar examinandena förståelse för figurens innehåll på ett övergripande plan, och att han eller hon förstår vilka olika hot som kan föreligga på de olika nivåerna. Examinandena förstår vad som avses med de begrepp som används i figuren, såsom tryggnad av de livsviktiga funktionerna i samhället och medborgarnas grundtrygghet. Examinandena åskådliggör figuren med hjälp av några exempel.

I ett berömligt svar visar examinandena förståelse för att de olika nivåerna i figuren påverkar varandra (betydelsen av pilarna) och att till exempel individen kan utsättas för hot på såväl den nationella som den globala nivån. Examinandena ger exempel från samtliga nivåer och diskuterar hur allvarliga respektive sannolika de olika hoten är. Examinandena ger även några exempel på hur man tryggar de livsviktiga funktionerna i samhället och nämner några åtgärder (till exempel militärt försvar, beredskap för miljökatastrofer).